

Kashmir Series of Texts and Studies.  
No. XX.

THE  
AMARAUGHA SHĀSAN  
OF  
GŌRAKSHA-NĀTHA.

Edited with notes by  
MAHĀMAHOPĀDHYĀYA  
PAṆḌIT MUKUND RĀM SHĀSTRĪ,  
Officer-in-Charge Research Department,  
JAMMU AND KASHMIR STATE  
SRINAGAR.

---

Published under the Authority of the Government of  
His Highness Lieut.-General Mahārāja  
Sir PRATĀP SINGH SĀHIB BAHĀDUR,  
G. C. S. I., G. C. I. E., K. G. C. B. E., LL. D.,  
MAHĀRĀJA OF JAMMU AND KASHMIR STATE.



BOMBAY:  
PRINTED AT THE 'NIRNAYA-SAGAR' PRESS,  
1918.

( All rights reserved ).

---

Printed by Ramechandra Yesu Shedge, at the 'Nirnaya-sagar' Press,  
23, Kolbhat Lane, Bombay.

---

Published by Mahamahopadhyaya Pandit  
Mukund Ram Shastri for the Research Department,  
Jammu and Kashmir State, SRINAGAR.



काश्मीर-संस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः २०

# अमरौघशासनम् ।

श्रीमन्महामाहेश्वराचार्यवर्य-श्रीसिद्धगोरक्षनाथविरचितम् ।

श्रीभारतधर्ममार्तण्ड-काश्मीरमहाराज-श्रीप्रतापसिंहवरप्रतिष्ठापिते

प्रज्ञविद्याप्रकाश-(रिसर्च)कार्यालये

तदध्यक्ष-महामहोपाध्याय-पण्डित-मुकुन्दराम-शास्त्रिणा

उद्दिष्टकार्यालयस्थेतरपण्डितसहायेन

संगृह्य, संशोधन-पर्यायाङ्कन-विवरणादिसंस्करणोत्तरं

पाश्चात्यविद्वत्परिवत्संमताधुनिकमुगमशुद्धरीत्युपन्यासादिसंस्कारैः परिष्कृत्य

मुम्बय्यां

निर्णयसागराख्यमुद्रणालये मुद्रापयित्वा प्राकाश्यमुपनीतः ।

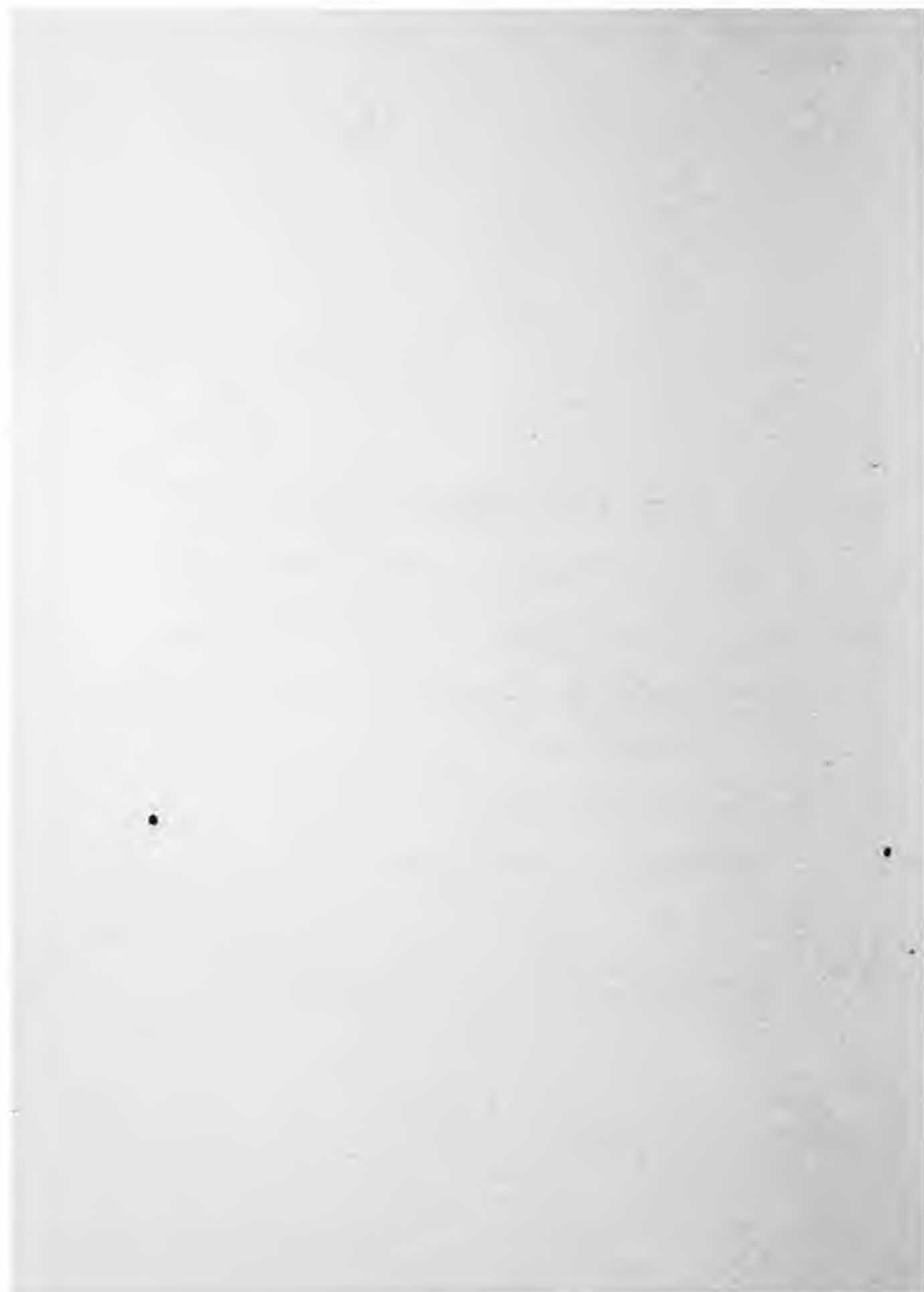


संवत् १९७५

खैस्ताब्दः १९१८

काश्मीर-श्रीनगर ।

(अस्य ग्रन्थस्य सर्वे प्रकाशन-मुद्रापणाधिकाराः प्रोफमहाराजवर्यैः  
स्वायत्तीकृताः सन्ति)



श्रीमच्छ्रीकण्ठनाथप्रभृतिगुरुवरादिष्टसन्नीतिमार्गो  
लब्ध्वा यत्रैव सम्यक्पटिमनि घटनामीश्वराद्वैतवादः ।  
कश्मीरेभ्यः प्रसृत्य प्रकटपरिमलो रञ्जयन्सर्वदेश्यान्-  
देशेऽप्यसिन्नदृष्टो घुसृणविसरवत्स्तान्मुदे सञ्जनानाम् ॥ १ ॥

तरत तरसा संसाराब्धिं विधत्त परे पदे  
पदमविचलं नित्यालोकप्रमोदसुनिर्भरे ।  
विमृशत शिवादिष्टाद्वैतावबोधसुधारसं  
प्रसभविलसत्सद्युक्त्यान्तःसमुत्प्लवदायिनम् ॥ २ ॥



अस्ति चानेनैव ग्रन्थेन सहस्रस्य संबद्धं

## अमरौघशासनम्

(ग्रन्थाङ्कः २०)

इत्यभिल्यो द्वितीयोऽपि ग्रन्थः 'श्रीमद्गोरक्षनाथसिद्धविरचितः' संबद्धः ।

अस्य ग्रन्थस्य च विरचनकालः ग्रन्थकर्तुः 'अयं लोकप्रसिद्धो गोरक्षनाथः तदन्यो वा' इति प्रादुर्भावकाल-वसतिस्थानादिविषयकमितिवृत्तं निर्णेतुं न शक्यते ।

इदं पुस्तकमपि मूलादर्शमात्रमेकमेव कुत्राप्यसंलक्ष्यमाणद्वि-  
तीयादर्शकं पूर्ववर्णितवृत्तान्तस्य आगराप्रदेशात्समधिगतप्राचीन-  
शारदाक्षराङ्कितकाश्मीरिकपुस्तकसमुदायस्य मध्यवर्ति एकबन्धन-  
बद्धान्धग्रन्थसहवर्त्युपर्यभिहितपुस्तकसहसंबद्धं सप्तचत्वारिंशत्पार-  
म्भिक—( ४६०३ समीपवर्ति ) लौकिकसंवत्सरानेहसि ( यः  
ख्रिष्टः संवत्सरकालः १५२५ शात् उत्तरवर्ति षोडशशतकपूर्वभागः  
समायाति ) लिखितं समस्ति ।

अस्ति चात्र विषयः— श्रीस्वच्छन्दतन्त्रादिमुख्यशैवागमेषु  
यथोपयोगं स्थाने स्थाने वितत्यानुशिष्टयोगपद्धत्यनुसृत्या सर्वासां  
नाडीनां मुख्यभूतस्य शरीर-वामदक्षिणाङ्गमध्यव्यापिनः सोमसू-  
र्यामिसमाश्रयभूतेऽपिङ्गलासुषुम्नाख्यनाडीत्रयस्य मार्गैः, शनैः शनैः  
प्राणवायोः संचारणाभ्यासात्, मूलाधारादुत्थाप्य नाभिहृत्कण्ठता-  
लुग्रहरन्भ्रान्तस्थानेषु क्रमेण ऊर्ध्वोर्ध्वमोजनया स्थित्यभ्यासव-  
लात् वासनाश्रयननोजयमनु परमोपादेयप्रसरन्भ्रद्वादशान्तवर्तिसो-

मामृतरसास्वादनेन सांसारिकनिःशेषकेशहानि-समस्तसिद्ध्यधि-  
 गमात्मभोगावाप्ति-परसौख्यमोक्षाप्तिफलानां, सारणा-परासारणा-  
 प्रतिसारणा-शङ्खसारणा-महासारणादिपर्यायाणां नानाविधमु-  
 द्राणां सुगमपद्धत्यनुशासनम् । तदनु च शरीरोपादानपञ्चभूतानां,  
 तन्मात्राणां, तद्रुणानां, तथा प्राणदशकस्य, इडादिनाडीसमुदा-  
 यस्य, तद्दैवतसोमादीनां, त्वगादिदशधातूनां, तत्स्थितिपरिणाम-  
 स्वरूपपरिमाणादीनां, मूलाधारादिस्थानानां, तद्वर्तिपद्मादीनां  
 च संज्ञास्वरूपस्थितिगुणप्रभृतिसमनुबन्धिसमस्तज्ञेयज्ञानप्रक्रिया  
 संक्षिप्य निर्णीतास्ति ।

तदेतद्ग्रन्थस्यापि समाधानेन मनननिदिध्यासनपद्धत्यवलम्ब-  
 नेन दुःखहानि-नित्यसुखात्मभोगमोक्षफलरसास्वादनोत्तरं सुफल-  
 यन्तु मामकीनं प्रकाशनान्तपरिश्रमं सज्जनवरसद्विद्वांसः ।

इत्याशासेऽहं प्रकाशकः

म० म० पं० मुकुन्दराम-शास्त्री-



ॐ श्रीमदमृतमृतये शंकराय नमः

अथ

## अमरौघशासनम् ।

श्रीगोरक्षनाथसिद्धविरचितम् ।

ऊर्ध्वशक्तिनिपाताच्च तथाधःशक्तिकुञ्चनात् ।

मध्यशक्तिप्रबोधेन जायते परमं सुखम् ॥

ऊर्ध्वशक्तिनिपातः कन्दचतुष्टयेन ज्ञायते ।

यच्चन्द्रप्रभवं वराम्बरगतं यल्लिङ्गसंज्ञं जलं

स प्राणस्तदधः स्थिरं च कमलं धत्ते मुखोर्ध्वं हृदि ।

बद्धा कुम्भकमात्मगाढरचितं तद्ब्रह्मनाडीगतं

ह्यानेतुं वदने षडध्वगकला सैवविधा सारणा ॥

षडध्वगा कथ्यते

घण्टाकोटिकपोलकोटरकुटीजिह्वाग्रमध्याश्रया-

च्छङ्खिन्यागतराजदन्तविवरं प्रान्तोर्ध्ववक्त्रेण यत् ।

संप्राप्तं हसुरन्ध्रमूलविधिना यच्चन्द्रतोयं मुखे

तत्सर्वं रविकालरूपसदने रक्षेत्परा सारणा ॥

**कर्मान्तरेण परा सारणा कथ्यते**

नृत्यन्नित्योर्ध्वजिह्वो यदि पिवति पुमान्वक्रधारामृतौघं  
 सुस्वादं शीतलाङ्गं दुरितभयहरं क्षुत्पिपासाविनाशि ।  
 पिण्डस्थैर्यं यदस्माद्भवति वत महामृत्युरोगा द्रवन्ते  
 दौर्भाग्यं याति नाशं हरति विषजरां याति काले भ्रमित्वा ॥

**सारणानन्तरं सारणा कथ्यते**

जिह्वाग्रं त्वथ राजदन्तविवरं नीत्वा ततो घण्टिकां  
 संस्थाप्य प्रतिजिह्वपर्वं शशिनो मार्गे कलां च क्षिपेत् ।  
 एवंसारणिके पतन्ति च सुधाधाराः पुनः पण्मुख-  
 गान्धाराप्यथ तत्कलापमथनं नाडीमुखोजृम्भणम् ॥

**सारणानन्तरं प्रतिसारणा कथ्यते**

प्राणवातेन नीत्वोर्ध्वं कोटरे चन्द्रजां कलाम् ।  
 मन्थितां दिव्यजातां च तेन गान्धारकर्मणा ॥

**गान्धारानन्तरं प्रतिसारणा कथ्यते**

नासापश्चिममार्गवाहपवनात्प्राणेऽतिदीर्घीकृते  
 चन्द्राम्बु प्रतिसारणां सुकृतिनः प्राग्घण्टिकायाः पथः ।  
 सिञ्चन्कालविशालवद्विवशगं भूत्वा स नाडीशतं  
 तत्कार्यं कुरुते पुनर्नवतनुं जीर्णद्रुमस्कन्धवत् ॥

**प्रतिसारणानन्तरं शङ्खसारणा कथ्यते**

प्रोत्क्षिप्तं वृषणस्य गोलकयुगं मध्ये ध्वजं प्रोद्ध्वजं  
 नित्योर्ध्वं वत शङ्खसारणविधौ वक्रं विधेयं निजम् ।

सर्वस्थानशरीरबन्धनवशात्स्कन्धोद्धृतानां यथा  
नाडीनां मुखतः सुधानिधिजलं सिञ्चन्नधो गच्छति ॥

कर्मान्तरेण शङ्खसारणा कथ्यते

वृषणाकर्षणं कार्यमथवा शङ्खसारणा ।  
बोधनं चैव कुण्डल्यास्तिष्ठेच्चैवोत्कटासनम् ॥

शङ्खसारणानन्तरं महासारणा कथ्यते

पश्चादासनशुद्धवातनिकरानादाय कण्ठव्रणात्  
संस्थाप्या रविमण्डले तु भुजगी संभूतनाडीत्रयात् ।  
देवी मध्यपथोदिता प्रकुरुते कम्पं ततो मूर्च्छनां  
दूराकर्षणदर्शनं श्रुतिगणांश्चान्या महासारणा ॥

कर्मान्तरेण महासारणा कथ्यते

आधाराम्बुजकोशकन्दभुजगी संभूय नाडीत्रयात्  
चन्द्रार्कोद्भवनाडिकोर्ध्वयुगलं चाद्वैतपथ्यागतम् ।  
तत्रैवाङ्गुलिभिर्निपीड्य क्रमशः शान्तिं मनो मारुतं  
चन्द्रो याति रविं ततश्च भुवने तुल्या महासारणा ॥  
सूर्यान्तः शशिवीचिदन्तवदन[ने]प्रान्तप्लवौघोरगी  
संप्राप्ते पवनातिसङ्ग्रहणो क्षिप्रं ततो धाविता ।  
श्रीमन्मध्यपथान्ततो विदधती कम्पादि कोपान्विता  
तस्यैवाश्रययायिनोऽपि शशिनो दत्ता सुधा संमता ॥  
आदौ शोषणिकोऽत्र सारणमतः कार्यं महासारणं  
कर्तव्यं प्रतिसारणं च गुरुणा निर्दिष्टमार्गं क्रमात् ।  
पश्चादेव च शङ्खसारणविधौ कार्यं महासारणं  
समूर्च्छा वितताकृतिः प्रतिदिनं वेलात्रयं दीयताम् ॥

आकुश्रयागजकामरूपमचलं बन्धत्वजातं तनौ  
 नात्यूर्ध्वं चतुरङ्गुलाग्रविदिते स्थाने हृदा प्राणिते ।  
 दन्तैर्वन्धुरिते च वातयुगले प्रश्लेषणाश्लेषणात्  
 नाभिग्रन्थिविमोक्षपातसहजे मार्गे मनःसिद्धयः ॥  
 दूराकारविसर्पिते च पवने नाभेश्च मार्गस्थिते  
 बन्धेषु त्रिषु सत्सु सोऽपि शिथिले मध्यप्रबोधे सति ।  
 क्षिप्रं च ध्रियते द्विपीठमरुतोऽप्यूर्ध्वक्रमाकर्षणे  
 संयुक्तो गतिचित्तशोषणमतः प्राप्येऽनिले तिष्ठति ॥  
 मूले मूलोर्ध्वचक्रे वृषणकुलतले वह्निमातङ्गकूले  
 कम्पक्षोभभ्रमाढ्ये ध्वनितपरिचयं घर्मपातोर्ध्वरोम ।  
 भूमित्यागं कवित्वं परपुरविशनं वश्यमाकर्षणं च  
 ह्येवं वा चेतनाप्ता प्रभवति निखिला खेचरत्वप्रतिष्ठा ॥

द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च तत् ।  
 हृदये परमे धाम्नि मध्ये तु रविचन्द्रमाः ॥  
 नादं तु तं गृहीत्वा च चैतन्यं तत्र योजयेत् ।  
 द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च तत् ॥  
 शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ।  
 अन्यत्सर्वं परित्यज्य शब्दब्रह्म सदाभ्यसेत् ॥  
 स्वसंवेद्यमसंवेद्यं शब्दब्रह्म द्विधा स्थितम् ।  
 चिनोति प्रथमः शब्दश्चिन्नोति द्वितीयकः ॥  
 विवरश्च तृतीयः स्याच्छब्दशब्दश्चतुर्थकः ।  
 पञ्चमो मेघनिर्घोषः षष्ठमेतदुदीरणम् ॥

सप्तमं कांस्यतालाख्यं मेघशब्दस्तथाष्टमम् ।  
 नवमोऽप्यग्निदाहश्च दशमो दुन्दुभिस्वनः ॥  
 अनाहतनिनादोऽयं पवनान्तविनिर्गतः ।  
 ध्वनितेन विना यस्तु नादश्चैवमपण्डितः ॥  
 चिनोति रसमुद्धृत्य चिश्चिनोति भगाश्रितम् ।  
 विरसांशेन संप्राप्तं मेघशब्देन चाविशेत् ॥  
 मज्जां पतति निर्घोषः संस्थितोदधिभीषणः ।  
 कांस्यताले नभःशब्दः प्राणमेघध्वनिः क्रमात् ॥  
 जीवश्चैवाग्निदाहः स्यान्मोक्षः समरसो भवेत् ।  
 विशुद्धमित्थमात्मानं पश्येत् चात्मनात्मनि ॥  
 प्रथमे जनवात्सल्यं द्वितीये रोगनाशनम् ।  
 तृतीयेन कवित्वं च दूराकर्षं चतुर्थके ॥  
 पञ्चमे वाचि कामित्वं षष्ठे भूमिं परित्यजेत् ।  
 सप्तमे दूरमालोक्य चाष्टमे वज्रवद्भवेत् ॥  
 नवमे स्फुरते कायो दशमे सामरस्यकम् ।  
 पृथ्वीमध्ये भवेत्पृथ्वी चापामापस्तथैव च ॥  
 तेजोमध्ये भवेत्तेजो वायुर्वायौ प्रलीयते ।  
 आकाशे लीयते सर्वः सतत्त्वः पिण्डसंग्रहः ॥  
 अनाहतो दिवारात्रौ ध्वनते तु धनञ्जयः ।  
 तत्रारूढो यदा योगी प्राप्नुयात्परमं पदम् ॥

अयं प्रकृतिभेदः, पृथ्वी आपः तेजः वायुः  
 आकाशश्च — इति शरीरे पञ्च गुणाः महाभूतानि



भवन्ति, तत्रैव तानि पञ्चविधानि भवन्ति ।  
 अस्थि मांसं त्वक् नाडी रोमाणि इति पञ्च-  
 गुणा पृथिवी । लालामूत्रास्रुनिःस्वेदप्रस्वेदाः—  
 इति पञ्चगुणा आपः । क्षुधा तृष्णा निद्रा  
 आलस्यं कान्तिश्च—इति पञ्चगुणं तेजः ।  
 धावनं वलनम् आकुञ्चनं प्रसारणं निरोधश्च—  
 इति पञ्चगुणो वायुः । रागो द्वेषो लज्जा  
 भयं मोहश्च—इति पञ्चगुण आकाशः—इति  
 पञ्चगुणालङ्कृतानि पञ्चतत्त्वानि । शब्दः स्पर्शः  
 रसः रूपं गन्धश्च—इति पञ्च भूतगुणाः ।  
 शृङ्गारादिनवनाट्यरसाः इति हास्यादिभावाः  
 शृङ्गारादीनाम् । कटुक-तिक्त-कषायाम्लमधुर-  
 लवणाश्च—इति षट् आस्वादाः । शुभमशुभं  
 च—इति कर्मद्वयम् । प्राणापान-समानो-  
 दान-व्याना, नाग-कूर्म-कृकर-देवदत्त-धनञ्ज-  
 याश्च—इति दश वाताः । इडा-पिङ्गला-सुषुम्ना-  
 गान्धारी-हस्तिजिह्वा-यशस्विनी-पूषालम्बुसा-  
 कुहू-शङ्खिनीप्रभृतयः द्वासप्ततिर्नाडीसहस्राणि ।  
 उत्पत्ति-स्थिति-प्रलयाश्च—इति मार्गत्रयम् । अ-

स्थिसंचयं षष्ठ्यधिकं शतत्रयम् अस्त्यस्य प्राणेन  
 संबन्धः । काम-क्रोध-लोभ-मोह-मद-मानाह-  
 क्लाराश्च-इति सप्त बन्धनानि । विवेक-बोधस-  
 न्तोष-हर्ष-पुलक-क्षमोपशम-ध्यान-ज्ञानोत्सव-  
 राग-वैराग्यानन्द-कम्प-मूर्च्छा-विकार-मनो-  
 वासनादीनि प्रकृतिस्वरूपाणि । रोम्णां कोटित्रयं  
 सार्धं । वात-पित्त-श्लेष्माण - इति प्रकृतित्रयम् ।  
 वातः प्राणप्रकृतिः, पित्तं हुताशनोद्भूतं, श्लेष्मा  
 निरोधात् भवति । त्वक् अस्त्वक् मांसं मेदः  
 अस्थि मज्जा शुक्रं प्राणो जीवः शक्तिः - इति  
 दश धातवः । घ्राणरन्ध्रद्वयं लोचनरन्ध्रद्वयं कर्ण-  
 रन्ध्रद्वयं मुखरन्ध्रद्वयम् उत्सर्गरन्ध्रद्वयम्-इति  
 दश द्वाराणि । अथ दशमद्वारं द्विविधं शुक्रमार्-  
 गममृतं, कालमार्गश्च - इति ब्रह्मदण्डमूले  
 रविशशिमध्ये भगाकारमस्ति, तस्मादागतब्र-  
 ह्मदण्डाश्रितं पश्चिमलिङ्गमस्ति, पश्चिमशब्देन  
 स्थानमस्ति, तस्य मध्ये लिङ्गाकारमस्ति ।  
 अत्र पुरुषाणां रेतोमार्गः स्त्रीणां रजोमार्गः,  
 सहैव तेन ब्रह्मदण्डरेखाश्रितपुष्पसमये सर्व-

व्यापकनाडीसमूहागतं कामिनीरजः स्रवति ।  
तत्रैव कामविषहरनिरञ्जनानां संयोगं बीज-  
पातात् आनन्दागमः प्रलयकाल-विषकालयोः  
कर्ता निरञ्जनश्च इति ।

शक्तित्रयविनिर्भिन्ने चित्ते बीजनिरञ्जनात् ।  
वज्रपूजापदानन्दं यः करोति स मन्मथः ॥  
चित्ते तृप्ते मनोमुक्तिरूर्ध्वमार्गाश्रितेऽनले ।  
उदानचलितं रेतो मृत्युरेखाविपं विदुः ॥  
चित्तमध्ये भवेद्यस्तु बालाग्रशतधाश्रये ।  
नानाभावविनिर्मुक्तः स च प्रोक्तो निरञ्जनः ॥  
निरञ्जनाश्रिता शक्तिः सूक्ष्मशक्त्या तयाश्रितम् ।  
मनस्याश्रयतामेति द्वेयं शक्तित्रयं तु तत् ॥  
शक्तित्रयोद्भवं बीजं बीजात्कामो विपं ततः ।  
कामः सृष्टितया प्रोक्तो विपं मृत्युपदं भवेत् ॥

किं बहुना, काम-विषहर-निरञ्जनानां ब्रह्म-  
दण्डमूलाङ्कुरे निवासः एभिर्यदमुखो [एभि-  
र्यदा मुक्तिः स] मोक्षः भस्मीभूतस्य देहस्य  
पुनरागमनकार्यं नास्ति । अहो मूर्खता लो-  
कस्य, केचिद्वदन्ति — शुभाशुभकर्मविच्छेदनं  
मोक्षः । केचिद्वदन्ति — वेदपाठाश्रितो मोक्षः ।  
केचिद्वदन्ति — निरालम्बनलक्षणो मोक्षः । के-



चिद्वदन्ति - ध्यानकलाकरणसंबद्धप्रयोगसंभ-  
वेन रूपविन्दुनादचैतन्यपिण्डाकाशलक्षणो  
मोक्षः । केचिद्वदन्ति - पूजापूजकमद्यमांसा-  
दिसुरतप्रसङ्गसानन्दलक्षणो मोक्षः । केचिद्व-  
दन्ति - मूलकन्दोल्लासितकुण्डलिनीसंचारल-  
क्षणो मोक्षः । केचिद्वदन्ति - सुसमदृष्टिनिपा-  
तलक्षणो मोक्षः, इत्येवंविधभावनाश्रितल-  
क्षणो मोक्षो न भवति । अथ मोक्षपदं  
कथ्यते - यत्र सहजसमाधिक्रमेण मनसा  
मनः समालोक्यते स एव मोक्षः । काम-  
विषहरस्थानं मानसोद्भवः मनोमध्ये कारणं  
कारणात् उत्पत्तिस्थितिप्रलयाः प्रवर्तन्ते ।  
उक्तं च भगवता महेश्वरेण ।

‘जीवन्मुक्तिपदे देवि चित्तं बीजनिरञ्जनम् ।  
मृत्युमार्गस्थितो योगी ज्ञात्वा कर्म समभ्यसेत् ॥’

उम्मजन्त मरण हकारण मरणहजं मह ।  
अथ सुजीवनमरण हसरण गतकन्दुनाचिहत इतासु ॥

इति जीवन्मुक्तिपदम्, अनेन मार्गेण स्थिरत्वं  
भवति । अथाधारणकर्मोदितशक्तिनीभेदव्य-  
वस्थाव्याख्या - गुदमेढ्रान्तरे त्रिकोणत्रिधा-

व्यापकनाडीसमूहागतं कामिनीरजः स्रवति ।  
तत्रैव कामविषहरनिरञ्जनानां संयोगं बीज-  
पातात् आनन्दागमः प्रलयकाल-विषकालयोः  
कर्ता निरञ्जनश्च इति ।

शक्तित्रयविनिर्भिन्ने चित्ते बीजनिरञ्जनात् ।  
वज्रपूजापदानन्दं यः करोति स मन्मथः ॥  
चित्ते तृप्ते मनोमुक्तिरूर्ध्वमार्गाश्रितेऽनले ।  
उदानचलितं रेतो मृत्युरेखाविपं विदुः ॥  
चित्तमध्ये भवेद्यस्तु बालाग्रशतधाश्रये ।  
नानाभावविनिर्मुक्तः स च प्रोक्तो निरञ्जनः ॥  
निरञ्जनाश्रिता शक्तिः सूक्ष्मशक्त्या तयाश्रितम् ।  
मनस्याश्रयतामेति ज्ञेयं शक्तित्रयं तु तत् ॥  
शक्तित्रयोद्भवं बीजं बीजात्कामो विपं ततः ।  
कामः सृष्टितया प्रोक्तो विपं मृत्युपदं भवेत् ॥

किं बहुना, काम-विषहर-निरञ्जनानां ब्रह्म-  
दण्डमूलाङ्कुरे निवासः एभिर्यदमुखो [एभि-  
र्यदा मुक्तिः स] मोक्षः भस्मीभूतस्य देहस्य  
पुनरागमनकार्यं नास्ति । अहो मूर्खता लो-  
कस्य, केचिद्वदन्ति — शुभाशुभकर्मविच्छेदनं  
मोक्षः । केचिद्वदन्ति — वेदपाठाश्रितो मोक्षः ।  
केचिद्वदन्ति — निरालम्बनलक्षणो मोक्षः । के-

चिद्वदन्ति - ध्यानकलाकरणसंबद्धप्रयोगसंभवेन रूपबिन्दुनादचैतन्यपिण्डाकाशलक्षणो मोक्षः । केचिद्वदन्ति - पूजापूजकमद्यमांसादिसुरतप्रसङ्गसानन्दलक्षणो मोक्षः । केचिद्वदन्ति - मूलकन्दोल्लासितकुण्डलिनीसंचारलक्षणो मोक्षः । केचिद्वदन्ति - सुसमदृष्टिनिपातलक्षणो मोक्षः, इत्येवंविधभावनाश्रितलक्षणो मोक्षो न भवति । अथ मोक्षपदं कथ्यते - यत्र सहजसमाधिक्रमेण मनसा मनः समालोक्यते स एव मोक्षः । कामविषहरस्थानं मानसोद्भवः मनोमध्ये कारणं कारणात् उत्पत्तिस्थितिप्रलयाः प्रवर्तन्ते । उक्तं च भगवता महेश्वरेण ।

‘जीवन्मुक्तिपदे देवि चित्तं बीजनिरञ्जनम् ।  
मृत्युमार्गस्थितो योगी ज्ञात्वा कर्म समभ्यसेत् ॥’

उम्मजन्त मरण हकारण मरणहजं मइ ।  
अथ सुजीवनमरण इसरण गतकन्दुनाबिहत इतासु॥

इति जीवन्मुक्तिपदम्, अनेन मार्गेण स्थिरत्वं भवति । अथाधारणकमोदितशङ्खिनीभेदव्यवस्थाव्याख्या - गुदमेढ्रान्तरे त्रिकोणत्रिधा-

वर्तभगमण्डलमुच्यते, तत्र आधारग्रन्थय एक-  
द्वित्रयश्च इति, एकद्वित्रयाणां मध्ये ग्रन्थी-  
नामुपान्तरे चतुष्पत्रं पद्मम् अधोमुखं तिष्ठति,  
तत्र कर्णिकामध्ये मृणालसूत्रपरिमाणा शङ्खा-  
वर्ता तत्र प्रवालाङ्कुरसन्निभा द्वित्रिनाडीभूता  
कुण्डलिनी शक्तिः चैतन्यबीजमुखं गत्वा  
सुप्ता ।

तत्र त्रिपथमध्ये तु सूक्ष्मीभूता व्यवस्थिता ।  
उर्णातन्तुनिभाकारा गता सा नाभिमण्डलम् ॥  
चतुरङ्गुलमानेनाप्यष्टधा कुटिलाकृतिः ।  
स्फुरिता नाभिमध्ये तु शाखाशाखमनेकधा ॥  
दशनाड्याश्रितं चक्रं नाभिमध्ये प्रकीर्तितम् ।  
दृडा च पिङ्गला चैव सुषुम्णा च तृतीयका ॥  
ऊर्ध्वमार्गस्थिता ह्येता बृहच्छाखावलम्बिताः ।  
जयन्त्यलम्बुसा चैका बृहच्छाखावलम्बिनी ॥  
प्रणीता सा ह्यनेकैस्तु ब्रह्मावर्तेन संस्थिता ।

ब्रह्मदण्डचक्रेणासौ कपालकर्परं यावत्,  
तस्मिन् कपालकर्परे चन्द्रमण्डलान्तर्गतं कपा-  
ललिङ्गं लम्पिकास्थानोर्ध्वेऽमृतधारामभिस्त-  
वति, मस्तकमध्ये गर्भे तिष्ठति तदेवामृतं  
राजदन्तमये शङ्खिनी ब्रह्मदण्डतले दमयित्वा



स्रवति । एकं मुखरन्ध्रं राजदन्तान्तरे, एतदेव शङ्खिनीमुखं 'दशमद्वारम्' इत्युच्यते । यत्र च मूलभगमण्डलान्ते कुण्डलिनी शक्तिर्विनिर्गता तत्र वामभागोद्भवसोमनाडिका, दक्षिणभागोद्भवसूर्यनाडिका, चन्द्रो वामाङ्गव्यापकः, सूर्यो दक्षिणाङ्गव्यापकः, चन्द्रो वामाङ्गे वामनासापुटं, सूर्यो दक्षिणाङ्गे दक्षिणनासापुटम् - इत्येवं सूर्यचन्द्रौ व्यवस्थितौ । यत्र मूलकन्दे पवनोदयः, मनस उदयः, तपनोदयः, जीवोदयः, शब्दोदयः, मातृकाक्षरोदयश्च - इति । मनोमध्ये निद्राविषयम् इच्छा-  
कार्यो निरञ्जनः परमात्मा ।

मूलकन्दोद्यतो वायुः सोमसूर्यपथोद्भवः ।  
शक्त्याधारस्थितो याति ब्रह्मदण्डकभेदकः ॥  
मूलकन्दे तु या शक्तिः कुण्डलाकाररूपिणी ।  
उद्गमावर्तवातोऽयं प्राण इत्युच्यते बुधैः ॥  
कन्ददण्डेन चोद्दण्डैर्भ्रामिता या भुजङ्गिनी ।  
मूर्च्छिता सा शिवं वेत्ति प्राणैरेवं व्यवस्थिता ॥

जन्मावस्थानादधो लिङ्गः स चाधारकन्दजा-  
तिमध्यस्थितो गुह्य ऊर्ध्वे भवति, तस्योर्ध्वे

लिङ्गस्थानं स्वाधिष्ठानं नाभिमण्डले मणिपूरक-  
 स्योर्ध्वभागेऽनलकः तेनोद्दण्डकाद्यं समाग-  
 च्छति, अधःप्रदेशे मणिपूरकस्य दक्षिणप-  
 श्चिमवर्ति अमेध्यस्थानम्, मध्ये नाभेःकन्दः,  
 तत्र पद्माकृतिः, तत्र शरीरनाडीनामाधारः  
 कथ्यते, हृदये पृथिवीतत्त्वं पीतवर्णं, मध्ये  
 कदम्बगोलकाकृति, तत्र चित्तविश्रान्तिस्थानं  
 तदेव अनलचक्रम्, कण्ठे चोदकप्रवाहपूर्ण-  
 मात्मतत्त्वं तत् विशुद्धिस्थानम्, तालुमध्ये दी-  
 पशिखाकारः सदोद्द्योतः तत्तेजस्तत्त्वम्, कपा-  
 लकन्दराङ्गुरे वायुतत्त्वम्, नासाग्रे आकाश-  
 तत्त्वम्, तस्योर्ध्वे आज्ञास्थानम्, आज्ञास्थाना-  
 न्तरे ग्रन्थिषोडशान्तरे अमृता षोडशी कला,  
 तदन्तरे वालाग्रशतधाश्रया अन्ते तस्योर्ध्वे  
 कलान्ते बिन्दुः, बिन्दुभेदादनन्तरं शृंगाटका-  
 कृतिर्मस्तकस्योद्देशः, तस्मिन् चित्तलयस्थानम्,  
 चित्तस्य शरीरबन्धनाद्वयोपेतस्त्रैलोक्यविहारः,  
 तस्याश्रिता ज्ञानशक्तिः, एवं शक्तित्रयालंकृत-  
 श्चिदर्पणप्रतिबिम्बः समो विविधभावकलाक-

लितः संसारचेष्टावलोकनकुशलः सुप्तावस्थायां  
रूपी जलचन्द्रवत् दृश्यते यः स परमात्मा  
सर्वव्यापी महेश्वरः चतुर्दशविधभूतग्रामकर्ता  
च इति, सोऽयं परमात्मा ॥

इति श्रीगोरक्षनाथविरचितं परमरहस्योपदेशमहाज्ञान-  
ममरौघशासनं संपूर्णम् ॥

सद्विद्यानां संश्रये ग्रन्थविद्वद्-  
व्यूहे हासं कालवृत्त्योपयाते ।  
तत्तत्सद्धर्मोद्दिधीर्षैकतान-  
सत्प्रेक्षीजःशालिना कर्मवृत्त्यै ॥ १ ॥  
श्रीमत्कश्मीराधिराजेन मुख्यै-  
र्धर्मोद्युक्तैर्मन्त्रिभिः स्वैर्विवेच्य ।  
प्रत्यष्टापि ज्ञानविज्ञानगर्भ-  
ग्रन्थोद्धृत्यै मुख्यकार्यालयो यः ॥ २ ॥  
तत्राजीवं निर्विशद्भिर्मुकुन्द-  
रामाध्यक्षत्वाश्रितैः सद्भिरेपः ।  
पूर्व्या शुद्ध्या व्याख्यया संस्कृतः स्तात्  
पूर्णो ग्रन्थः श्रेयसे सज्जनानाम् ॥ ३ ॥  
( तिलकम् )

श्रीमदमरेशशिष्यार्पणं भूयात् ।